

SUN'IY INTELEKT VOSITASIDA QAROR QABUL QILISH JARAYONIDA INSON MAS'ULIYATI VA AVTONOMIYASI MUAMMOSI

Zohidova Shahnoza Furqatovna

Navoiy shahridagi Prezident maktabi tarix va tarbiya fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22669892>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 8-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 9-sentabr 2026-yil

Annotatsiya

Tezisdagi sun'iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilish jarayonlariga integratsiyalashuvi natijasida inson avtonomiyasi va mas'uliyatining transformatsiyasi ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etiladi. Sun'iy intellektga asoslangan avtomatlashtirilgan va yarim avtomatlashtirilgan qarorlarning insonning subyekt sifatidagi maqomiga ta'siri tahlil qilinadi. Algoritmik qaror, javobgarlik, axloqiy mas'uliyat, inson nazorati va texnologik vositachilik masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Sun'iy intellekt rivojlangan sharoitda qaror qabul qilish vakolatining texnologiyaga to'liq topshirilishi insonning axloqiy mas'uliyatini yo'qotmasligi, aksincha, mas'uliyatning yangi shakllarini yuzaga keltirishi asoslanadi.

Kalit so'zlar:

sun'iy intellekt, qaror qabul qilish, inson avtonomiyasi, mas'uliyat, algoritmik qaror, axloq, texnologiya, raqamli jamiyat, inson nazorati.

Kirish

Sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy jamiyatda oddiy texnik vositadan murakkab qarorlarni tayyorlash va ayrim hollarda avtomatik ravishda amalga oshirish imkoniyatiga ega tizimga aylanmoqda. Moliya, tibbiyot, ta'lim, boshqaruv, transport, kadrlarni saralash va boshqa ko'plab sohalarda algoritmik tizimlardan foydalanish kengayib bormoqda.

Bu jarayon samaradorlik va tezkorlikni oshirishi bilan bir qatorda muhim falsafiy savolni yuzaga chiqaradi: sun'iy intellekt yordamida qabul qilingan qarorning oqibatlari uchun kim mas'ul?

An'anaviy axloqiy paradigmalarda mas'uliyat ongli ravishda harakat qiluvchi inson subyekti bilan bog'langan. Ammo zamonaviy algoritmik tizimlarda qarorning shakllanishida dasturchi, ma'lumotlar bazasi, tashkilot, foydalanuvchi va sun'iy intellekt modeli bir vaqtning o'zida ishtirok etishi mumkin. Natijada qaror va uning muallifi o'rtasidagi an'anaviy munosabat murakkablashadi.

Shu nuqtayi nazardan sun'iy intellekt davrida inson avtonomiyasi va mas'uliyati muammosini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Avtonomiya tushunchasining zamonaviy talqini

Avtonomiya insonning o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish, maqsadlarini belgilash va qarorlarining sabablarini anglash qobiliyatini ifodalaydi. Avtonom shaxs tashqi ta'sirlardan mutlaq xoli bo'lishi shart emas. Muhimi, u mavjud ta'sirlarni tanqidiy baholash va yakuniy qarorni o'zining qadriyatlari asosida qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lishidir.

Sun'iy intellekt ushbu tushunchaga yangi mazmun olib kirmoqda. Chunki zamonaviy inson ko'plab qarorlarni algoritmik tavsiyalar yordamida qabul qilmoqda.

Masalan, sun'iy intellekt biror qaror bo'yicha bir nechta variantni tahlil qilib, "eng maqbul" variantni tavsiya qilishi mumkin. Inson tavsiyani qabul qilganda, tashqi jihatdan qaror baribir inson tomonidan qabul qilingandek ko'rinadi. Biroq uning algoritm xulosasini tekshirish va tanqidiy baholash imkoniyati bo'lmasa, avtonomiyaning mazmuni zaiflashishi mumkin.

Demak, zamonaviy sharoitda avtonomiya "qarorni insonning o'zi qabul qilishi" bilangina cheklanmaydi. U qarorning qanday asosda shakllanganini tushunish va algoritm tavsiyasidan ongli ravishda chekinish imkoniyatini ham talab qiladi.

Algoritmik qarorlarning o'ziga xosligi

Inson va sun'iy intellektning qaror qabul qilish mexanizmlari o'rtasida prinsipial farq mavjud. Inson qarorida bilim bilan bir qatorda axloqiy qadriyatlar, hayotiy tajriba, ijtimoiy munosabatlar, empatiya va vaziyatning ma'naviy mazmuni ishtirok etadi.

Sun'iy intellekt tizimi esa berilgan ma'lumotlar va matematik modellar asosida natija hosil qiladi. U murakkab statistik bog'liqliklarni aniqlashda insondan ustun bo'lishi mumkin, biroq "qanday yashash kerak?", "qaysi qaror adolatli?" yoki "inson uchun nima qadrli?" kabi normativ savollarning yakuniy subyekti bo'la olmaydi.

Shu sababli samaradorlik bilan axloqiy maqbullikni aynan bir tushuncha sifatida qabul qilish xatodir. Matematik jihatdan optimal bo'lgan qaror ijtimoiy yoki axloqiy jihatdan maqbul bo'lmasligi mumkin.

Mas'uliyat bo'shlig'i muammosi

Sun'iy intellekt bilan bog'liq muhim falsafiy muammolardan biri "mas'uliyat bo'shlig'i"dir. Murakkab algoritmik tizim noto'g'ri natijaga olib kelganida javobgarlikni aniq bir subyektga bog'lash qiyinlashishi mumkin.

Dasturchi algoritmni yaratgan, tashkilot uni amaliyotga joriy qilgan, foydalanuvchi esa uning tavsiyasiga tayangan bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, modelning natijasiga uni o'qitishda foydalanilgan ma'lumotlar ham ta'sir qiladi.

Natijada "qarorni kim qabul qildi?" degan savolning javobi murakkablashadi.

Biroq texnologiyaning murakkabligi inson mas'uliyatini bekor qilish uchun asos bo'la olmaydi. Aks holda "buni algoritm hal qildi" degan ibora mas'uliyatdan qochish vositasiga aylanishi mumkin.

Ijtimoiy-falsafiy jihatdan sun'iy intellekt mustaqil axloqiy subyekt sifatida emas, inson yaratgan va muayyan ijtimoiy institutlar tomonidan qo'llaniladigan texnologik tizim sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

"Algoritm shunday dedi" fenomeni

Sun'iy intellektning keng tarqalishi insonlarda algoritmik natijalarni obyektiv va xatosiz deb qabul qilish moyilligini kuchaytirishi mumkin. Bunday holatda inson o'zining professional yoki axloqiy hukmini ikkinchi darajaga tushirib, texnologik tavsiyaga ortiqcha ishonch bildiradi.

Bu hodisa inson avtonomiyasi uchun jiddiy muammo tug'diradi. Chunki qarorni formal jihatdan inson tasdiqlasa ham, amalda algoritm xulosasini tanqidiy tekshirmasdan qabul qilishi mumkin.

Masalan, sun'iy intellekt tizimi muayyan nomzodni ishga qabul qilishni tavsiya qilmasa, tashkilot vakili ushbu xulosaning sabablarini tushunmasdan unga amal qilishi mumkin. Agar ma'lumotlarda tarixiy tarafkashlik mavjud bo'lsa, algoritm ham bu holatni takrorlashi ehtimoli mavjud.

Shuning uchun inson nazorati shunchaki yakuniy tugmani bosish bilan cheklanmasligi kerak. Mazmunli inson nazorati qarorning asoslarini tushunish, shubha qilish, tekshirish va zarur vaziyatda algoritmik tavsiyani rad etish vakolatini talab qiladi.

Inson va sun'iy intellekt o'rtasida qaror vakolatining taqsimlanishi

Kelajak jamiyatida asosiy vazifa "inson yoki sun'iy intellekt?" degan qarama-qarshilikni yaratish emas, balki ular o'rtasidagi vakolatlarni oqilona taqsimlashdan iborat.

Sun'iy intellekt katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, statistik bog'liqliklarni aniqlash, ehtimoliy natijalarni hisoblash va turli ssenariylarni solishtirishda samarali vosita bo'lishi mumkin.

Inson esa maqsadlarni belgilash, qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatni hal qilish, qarorning axloqiy va ijtimoiy oqibatlarini baholash kabi vazifalarda markaziy o'rinni egallashi lozim.

Bunday modelni "hamkorlikdagi qaror qabul qilish" modeli sifatida tavsiflash mumkin. Unda sun'iy intellekt qarorni axborot va tahlil bilan ta'minlaydi, inson esa normativ va axloqiy javobgarlikni o'z zimmasida saqlaydi.

Mas'uliyatning transformatsiyasi

Sun'iy intellekt rivoji inson mas'uliyatini yo'q qilmaydi, balki uning shaklini o'zgartiradi. An'anaviy sharoitda inson ko'proq o'zining bevosita xatti-harakati uchun javobgar bo'lgan bo'lsa, algoritmik jamiyatda texnologiyani tanlash, tekshirish va undan foydalanishning oqibatlari uchun ham mas'ul bo'lishi talab etiladi.

Bu yerda mas'uliyatning bir necha darajasini ajratish mumkin: texnologiyani ishlab chiquvchilarning professional mas'uliyati, uni joriy qiluvchi tashkilotlarning institutsional mas'uliyati va algoritmik tavsiyadan foydalanuvchi insonning individual mas'uliyati.

Demak, sun'iy intellekt davrida mas'uliyat individual tushunchadan murakkab va ko'p darajali ijtimoiy mexanizmga aylanmoqda.

Inson markazidagi sun'iy intellekt tamoyili

Sun'iy intellekt rivojining ijtimoiy maqsadi insonni qaror qabul qilish jarayonidan chiqarib tashlash emas, balki uning imkoniyatlarini kuchaytirish bo'lishi kerak.

Buning uchun birinchi navbatda inson avtonomiyasi ustuvor qadriyat sifatida tan olinishi zarur. Ikkinchidan, yuqori ta'sirga ega qarorlarda inson nazoratining real mexanizmlari yaratilishi kerak. Uchinchidan, algoritmik tizimlar bo'yicha javobgarlik chegaralari oldindan belgilanishi lozim. To'rtinchidan, foydalanuvchilar sun'iy intellekt natijalarini tanqidiy tahlil qilish kompetensiyasiga ega bo'lishlari kerak.

Shu asosda texnologik taraqqiyot va insoniy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash mumkin.

Xulosa

Sun'iy intellektning qaror qabul qilish jarayonlariga keng kirib borishi inson avtonomiyasi va mas'uliyati tushunchalarini yangi mazmunda talqin qilishni talab qilmoqda. Algoritmik tizimlar insonning tahliliy imkoniyatlarini kuchaytirishi, murakkab qarorlarni tezlashtirishi va axborot yetishmovchiligini kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, qaror vakolatining texnologiyaga nazoratsiz topshirilishi insonning mustaqil fikrlash qobiliyati va axloqiy mas'uliyatini zaiflashtirish xavfini tug'diradi.

Sun'iy intellektni axloqiy mas'uliyatni o'z zimmasiga oluvchi mustaqil subyekt sifatida qabul qilish emas, balki inson faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi murakkab texnologik vosita sifatida tushunish maqsadga muvofiq.

Kelajakdagi raqamli jamiyatda insonning ustunligi barcha masalalarda algoritmdan ko'proq ma'lumotga ega bo'lishida emas, balki maqsad va qadriyatlarni belgilash, qarorning ma'naviy mazmunini anglash hamda uning oqibatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Shu sababli sun'iy intellekt taraqqiyotining asosiy mezoni faqat texnologik samaradorlik emas, balki inson avtonomiyasi, qadr-qimmat va mas'uliyatining saqlanishi bo'lishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Floridi L. *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*. Oxford University Press, 2023.
2. Russell S. *Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control*. Viking, 2019.
3. Coeckelbergh M. *AI Ethics*. MIT Press, 2020.
4. O'Neil C. *Weapons of Math Destruction*. Crown, 2016.
5. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris, 2021.
6. European Commission. *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*. Brussels, 2019.
7. Bostrom N. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press, 2014.